

DARIUSZ ALEKSANDER DEKAŃSKI

Wydział Historyczny
Uniwersytet Gdański

Aleksander Lubomski – badacz dziejów opactwa cysterskiego w Oliwie. Na marginesie rozwoju historiografii szarych mnichów Pomorza Gdańskiego. Cz. 1

Streszczenie: Publikacja stara się przybliżyć postać zapomnianego, a raczej zapomnianego przez historiografię badacza dziejów i kultury opactwa cysterskiego w Oliwie. Ma ona stanowić element przygotowywanej przez Autora biografii historyka oraz element przygotowywanego wydawnictwa źródłowego, którego celem jest udostępnienie szerszemu gronu badaczy rękopisów Aleksandra Lubomskiego, dotyczących opactwa oliwskiego, które niezwykle rzadko są wykorzystywane przez historyków, zwłaszcza młodszego pokolenia.

Postać badacza i jego rękopiśmienny dorobek jest ukazany na tle rozwoju historiografii polskiej 2. poł. XX w., ze zwróceniem uwagi na jej niedociągnięcia w zakresie postrzegania mniej znanych historyków, którzy jednak oddali całe serce i swoje zdolności przybliżeniu dziejów i kultury Oliwy.

Słowa kluczowe: Lubomski Aleksander, biografia, historiografia, cystersi, Oliwa.

Wprowadzenie

W historiografii tak polskiej jak i obcej mamy często, by nie powiedzieć zbyt często do czynienia z faktem zapomniania, bądź niedostrzegania ważnych postaci dla badań naukowych. Przyczyny tego zjawiska mogą być wielorakie. Nie jest naszym zadaniem pochylanie się nad tym problemem, ale nie należy o tym zapominać. Tak jest niestety i z postacią Aleksandra Lubomskiego, badacza dziejów opactwa cysterskiego w Oliwie, któremu pragniemy poświęcić niniejszy tekst. Jest to bowiem uczonego, którego należy nieustannie przypominać z racji faktu jego znaczenia dla dziejów historiografii gdańskiej I poł. XX w.

W niniejszej publikacji pragniemy poczynić kilka uwag dotyczących rozwoju historiografii cysterskiej ziem polskich i na tym tle ukazać niezauważanie postaci nas tu interesującej. Następnie przedstawimy spuściznę rękopiśmienną Aleksandra Lubomskiego, próbując jedynie zarysować jej znaczenie dla badań nad dziejami opactwa oliwskiego. Ma to bowiem niezwykle znaczenie, jeśli zauważyc, iż nie do końca

były i są one wykorzystywane, a sama postać badacza pomijana¹. W drugiej części publikacji będziemy chcieli zaprezentować teksty Aleksandra Lubomskiego wydane przez badacza drukiem i dokonać oceny ich historiograficznego znaczenia.

1. Rozwój historiografii cysterskiej

Badania nad historiografią gdańską i jej rozwojem nie mają zbyt długiej tradycji. Można powiedzieć, że ich rozwój to okres dopiero późnych lat sześćdziesiątych XX w., kiedy to Marian Pelczar opublikował w pracy *Gdańsk. Jego dzieje i kultura tekst Nauka i kultura w Gdańsku*². Rozwinięcie tej problematyki w odniesieniu do rozwoju historiografii kościelnej nastąpiło dopiero za sprawą Władysława Szulista³. Niestety w opracowaniach tego badacza daremnie szukać postaci Aleksandra Lubomskiego i oceny jego dorobku naukowego. W 1990 r. ważny artykuł z dziedziny historiografii pomorskiej wydał Jan Powierski, chociaż i ten uczony nie zauważył w swoich rozważaniach interesującej nas tu postaci⁴. Powyżej przywoływani historycy inspirowali innych do podejmowania refleksji historycznej nad rozwojem historiografii pomorskiej XX w., co zaowocowało szczególnie dwoma konferencjami z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, w ramach których podejmowano zagadnienia rozwoju historiografii gdańskiej I poł. XX w., której przedstawicielem wszak pozostawał A. Lubomski. Szczególne znaczenie odnoszące się do tej problematyki winien mieć tu artykuł Marka Andrzejewskiego *Gdańsk- niemiecki i polski ośrodek nauki historycznej*⁵. Jednakże z punktu widzenia

¹ Zob. dla przykładu: J. Borzyszkowski, *Z dziejów Kościoła katolickiego na Kaszubach i Pomorzu w XIX i XX wieku*, Gdańsk – Pelplin 2000; tenże, *Kaszubsko-pomorscy duszpasterze- współtwórcy dziejów regionu*, Gdańsk-Pelplin 2002; W. Szulist, *Przeszłość dziejów obszarów diecezji pelplińskiej 1920-1939*, Pelplin 2009; L. Jażdżewski, *Przeszłość obecnych obszarów archidiecezji gdańskiej*, t. 1: *Średniowiecze*, Pelplin 2014.

² M. Pelczar, *Nauka i kultura w Gdańsku*, w: *Gdańsk. Jego dzieje i kultura*, Warszawa 1969.

³ W. Szulist, *Historiografia diecezji gdańskiej*, „Studia Gdańskie” 4 (1980), s. 223-245 (tu szczególnie literatura przedmiotu, szczególnie tamże, s. 224-228). Autor problematyką rozwoju historiografii kościelnej zajmował się jeszcze w latach dziewięćdziesiątych. Zob. tenże, *Materiały do historiografii kościelnej północnej części Pomorza Nadwiślańskiego 1976-1980*, tamże 9 (1993), s. 191-212; tenże, *Zarys kościelnej przeszłości północnej części Pomorza Nadwiślańskiego do 1308 roku*, „Jan-tarowe Szlaki” 1 (1992), s. 8-14.

⁴ J. Powierski, *Uwagi o wynikach badań nad dziejami Pomorza Gdańskiego w średniowieczu, ze szczególnym uwzględnieniem osiągnięć ostatniego ćwierćwiecza i potrzeb badawczych*, cz. 1, „Rocznik Gdański” 50/1 (1990), s. 63-83. Badacz zamierzał opublikować drugą część artykułu, chociaż tego nie uczynił.

⁵ M. Andrzejewski, *Gdańsk- niemiecki i polski ośrodek nauki historycznej*, w: *Dzieje historiografii Pomorza Gdańskiego i Prus Wschodnich 1920-1939 (1944) (Kierunki, ośrodki, najwybitniejsi przedstawiciele)*, Materiały sesji w Toruniu 15-16 XI 1991 r., red. A. Tomczak, Toruń 1992, s. 87-101. Wcześniejszy okres XIX w. (do 1920 r.) scharakteryzował D. A. Dekański (*Gdańsk jako ośrodek niemieckiej nauki historycznej w XIX i pierwszym dwudziestolecu XX wieku*, w: *Dzieje historiografii Prus Wschodnich i Zachodnich do 1920 roku. Kierunki, ośrodki, najwybitniejsi przedstawiciele*, Materiały sesji w Toruniu 15-16 IV 1988 r., red. J. Serczyk i A. Tomczak, Toruń 1989, s. 133-162. W ramach konferencji toruńskich omówiono także sylwetki najwybitniejszych badaczy dla rozwoju historiografii

interesującej nas tu problematyki nie ma on większego znaczenia.

Dopiero w 2000 r. Dariusz A. Dekkański przywołał postać Aleksandra Lubomskiego, zwracając uwagę na znaczenie badacza dla rozwoju historiografii oliwskiej, ukazując go na tle innych historyków zajmujących się problematyką cysterską⁶. Niestety z perspektywy upływającego czasu musimy stwierdzić, iż zbyt mało miejsca w ówczesnej publikacji poświęciliśmy temu badaczowi, zwracając jedynie uwagę na jego pracę o mnichach oliwskich oraz przewodnik po klasztorze⁷. Na marginesie niniejszej uwagi należy podkreślić, że artykuł *Gdańsk i Toruń- ośrodki badań nad cystersami Pomorza Gdańskiego i Kujaw okresu średniowiecza* wywołał żywą dyskusję Błażeja Śliwińskiego, chociaż ten w swojej polemice nie zauważył w ogóle postaci Aleksandra Lubomskiego i jego znaczenia dla badań opactwa cysterskiego w Oliwie⁸.

Powyżej poczynione uwagi nie oznaczają, że historycy w swoich opracowaniach dotyczących szarych mnichów oliwskich nie korzystali z dorobku Aleksandra Lubomskiego, chociaż zakres tego korzystania w niektórych przypadkach może pozostawiać pewne wątpliwości. Nie rozwijamy tego wątku, gdyż wymaga on dyskusji o innym charakterze i pozostawiamy go na osobną publikację naszego autorstwa. W tym miejscu podkreślmy jedynie, iż być może ma to związek z tym co Gerard Labuda określał tak zwaną *polonizacją dziejów Pomorza*⁹.

Postać Aleksandra Lubomskiego została jednak zauważona przez nielicznych badaczy, którzy jeszcze za jego życia poświęcili mu okolicznościowe wypowiedzi. Pierwszą znaczącą publikacją przybliżającą sylwetkę historyka Oliwy był tekst Zyg-

---

Prus Wschodnich i Zachodnich.

⁶ D. A. Dekkański, *Toruń i Gdańsk- ośrodki badań nad cystersami Pomorza Gdańskiego i Kujaw okresu średniowiecza*, „Nasza Przeszołość” (*Cystersi na Kujawach i na Pomorzu*), (96) 2001, s. 217-261, szczególnie tamże, s. 243-244.

⁷ Tamże, s. 243-244.

⁸ B. Śliwiński, *W sprawie badań ośrodków toruńskiego i gdańskiego nad problematyką cystersów na Pomorzu Gdańskim i na Kujawach*, tamże (98) 2002, passim. Artykuł recenzyjny wywołał polemikę D. A. Dekkańskiego (*W sprawie badań ośrodków toruńskiego i gdańskiego nad problematyką cysterską. W odpowiedzi B. Śliwińskiemu, ibidem, passim*) i odpowiedź B. Śliwińskiego (*W odpowiedzi D. Dekkańskiemu, tamże, passim*).

⁹ G. Labuda, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. 1: *Czasy średniowiecza*, Gdańsk 2006, s. 31. Historyk podkreślał, iż ów nurt *polonizacji dziejów Pomorza* był obecny dla rozwoju historiografii polskiej XIX i pocz. XX w., ale także jest obecny w rozwoju nauki historycznej współcześnie. Do nurtu tego zaliczał samego siebie, ale także współczesnych badaczy T. Lalika, J. Powierskiego czy B. Śliwińskiego. Szerzej o tym D. A. Dekkański, *Polskie środowisko toruńsko-pelplińskich mediewistów XIX i początku XX wieku. Najwybitniejsi przedstawiciele- kierunki badań- ośrodek naukowy*, Gdańsk 2009, s. 101 (tu dalsza literatura przedmiotu). Wspomniany badacz G. Labuda w cytowanej pracy omawiając wkład historiografii pomorskiej w opracowanie dziejów cystersów oliwskich także pominął A. Lubomskiego. W ostatnim okresie w nurt *polonizacji dziejów Pomorza* włączył się uczeń B. Śliwińskiego nie zauważając w swojej pracy doktorskiej postaci interesującego nas tu historyka i jego wkładu w rozwój badań oliwskich. Zob. A. Kromer, *Wystrój heraldyczny archikatedry i dawnego klasztoru cysterskiego w Gdańsku-Oliwie*, praca doktorska napisana w Instytucie Historii UG pod opieką naukową B. Śliwińskiego, Gdańsk 2016, obroniona 8 IV 2016 r. Autor zna opracowania Z. Iwickiego, krytykuje je, ale ani jednym zdaniem nie odwołuje się do ustaleń naukowych A. Lubomskiego.

munta Iwickiego zamieszczony w „Głosie Katolickim” z 1974 r., w którym scharakteryzowano jego postać¹⁰. Tekst ten niejako otworzył drogę do dalszych publikacji o Lubomskim. Zaowocowało to między innymi notami biograficznymi zamieszczanymi w słownikach biograficznych autorstwa Henryka Mrossa¹¹ i Zygmunta Iwickiego¹².

2. Spuścizna rękopiśmienna Aleksandra Lubomskiego

Nie będziemy tu charakteryzować skomplikowanych meandrów życia i działalności Aleksandra Lubomskiego, gdyż tę problematykę pozostawiamy sobie na publikację książkową o badaczu, a skupimy się jedynie na jego zainteresowaniach badawczych. Na potrzeby niniejszego tekstu powiedzmy jedynie, iż po ukończeniu szkół na poziomie Grundschule i gimnazjalnym¹³ odbył on w latach 1911-1914 studia filozoficzno-teologiczne w Seminarium Duchownym w Pelplinie i na Uniwersytecie w Berlinie (1914)¹⁴. Po uzyskaniu święceń kapłańskich w 1918 r. pełnił rozliczne funkcje w ramach diecezji chełmińskiej a następnie diecezji gdańskiej. W Oliwie osiadł w 1926 r. pełniąc posługę kapłańską przy tamtejszej katedrze¹⁵.

Podczas swojego pobytu w Oliwie (do czasu wysiedlenia go przez władze polskie 1 IX 1946 r. do Niemiec¹⁶) zainteresowały Aleksandra Lubomskiego dzieje opactwa cysterskiego w Oliwie. Trudno powiedzieć jednoznacznie, co leżało u przyczyn tego

¹⁰ Z. Iwicki, *Ks. Aleksander Lubomski (1893-1969)*, „Głos Katolicki” (wyd. w Paryżu) 48/16 (1974), s. 9-10.

¹¹ H. Mross, *Lubomski Aleksander Jan (1893-1986)*, w: tenże, *Słownik Biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995, s. 177-178.

¹² Z. Iwicki, *Lubomski Aleksander Jan (1893-1986), ks. katol., kanclerz kurii bpiej gd. (od 1 IV 1939 do 1945) i chełm. (od 5 XII 1939 do 1945), red., historyk regionalny oraz największy znawca dziejów i zabytków Oliwy*, w: *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3 (L-P), red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 87-88. Biogram kapłana zamieszczony w *Słowniku Biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego* był poprzedzony artykułem Z. Iwickiego, obejmującym cały okres jego życia, a więc analogiczny do publikacji autora z 1974 r. (zob. przyp. 10 niniejszej publikacji). Zob. tenże, *Ks. Aleksander Lubomski (1893-1968). Wielki miłośnik Gdańska, największy znawca Oliwy*, „Tytuł”, 13/1 (1994), s. 203-205. Zob. też nasze uwagi dotyczące postaci zamieszczanych w *Słowniku Biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*. D. A. Dekański, Toruń i Gdańsk, s. 226. przyp. 49. Ostatnio również Z. Iwicki w innej publikacji przedstawił biogram badacza. Zob. Z. Iwicki, *Lubomski Aleksander Jan (20 III 1893 Gdańsk- 15 II 1968 Fischbach)*, w: *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński – M. Gliński – J. Górski, Gdańsk 2012, s. 586. Należy podkreślić, iż w pierwszej z cyt. w przyp. publikacji wkraśl się błąd, bowiem badacz zmarł w 1968, a nie 1986 r.

¹³ Zob. H. Mross, *dz.cyt.*, s. 177; Z. Iwicki, *Lubomski*, s. 87.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ H. Mross, *dz.cyt.*, s. 177; Z. Iwicki, *Lubomski*, s. 87.

¹⁶ Wysiedlenie odbywało się za zgodą polskich władz kościelnych. A. Lubomski został bowiem aresztowany w sprawie procesu biskupa Carla Marii Spetta (9 VIII-20 XI 1945). Zob. S. Bogdanowicz, *Karol Maria Splett, biskup gdański*, Gdańsk 1995, s. 67, 88, 106, 113, 158, 190, 231, 254; zob. też P. Raina, *Karol Maria Splett. Biskup gdański na ławie oskarżonych*, Warszawa 1994, s. 51-52, 95, 100, 186. Następnie kapłana decyzjami kościelnymi relegowano z Oliwy do Mrzezina (diecezja chełmińska), gdzie sprawował funkcje kapłańskie do czasu wysiedlenia z Polski.

zainteresowania. Zygmunt Iwicki swego czasu sugerował, że może to mieć związek z pojawieniem się na rynku wydawniczym pracy Romualda Frydrychowicza o opactwie cysterskim w Pelplinie¹⁷. Praca pelplińskiego badacza, jak swego czasu podkreślaliśmy, *jest...całościowym spojrzeniem na dzieje cystersów pelplińskich z uwzględnieniem zabytków sztuki. Stanowi jednocześnie wspaniałe rozwinięcie pracy S. Kujota*¹⁸, chociaż nie było ono do końca doskonałe, bowiem zabrakło w niej pogłębionej analizy gospodarki klasztornej i sztuki pelplińskiej, na co zwracała uwagę literatura przedmiotu¹⁹.

By móc zająć się profesjonalnie dziejami opactwa oliwskiego w zakresie równie szerokim jak uczynił to Romuald Frydrychowicz dla Pelplina, Lubomski musiał dokonać szerokiej kwerendy archiwalnej i bibliotecznej. Zagadnieniu temu przyjrzał się szczegółowo Zygmunt Iwicki, który stwierdził, iż badacz swoje kwerendy oliwskie przeprowadził w instytucjach kościelnych (archiwach i bibliotekach diecezjalnych Gdańska i Pelplina), archiwach parafialnych ośrodków, które ongiś leżały w granicach posiadłości oliwskich, a także w placówkach bibliotecznych i archiwalnych samego Gdańska i poza granicami Wolnego Miasta Gdańska na obszarze II Rzeczypospolitej, Niemiec, Szwecji i Rumunii²⁰.

Swoje zainteresowania Oliwą badacz rozpoczął około 1927 r. Zaowocowały one wieloma tekstami, z których jedynie część została opublikowana. Ma to niewątpliwie związek z kolejami życia Aleksandra Lubomskiego po zakończeniu II wojny światowej, bowiem będąc wysiedlonym w 1946 r. do Niemiec pozostawił swoją bibliotekę i rękopisy kuzynkom Stanisławie Bądkowskiej i Annie Lubomskiej, które jego spuściznę zdeponowały na strychu miejsca swojego zamieszkiwania w Gdańsku-Siedlcach²¹. W tym miejscu należy bardzo mocno podkreślić, iż biblioteka Lubomskiego nie budziła zainteresowania ówczesnych władz kościelnych, ani instytucji odpowiedzialnych za zabezpieczenie, opracowanie a następnie udostępnienie księgozbioru i rękopisów szerszemu gronu odbiorców. Z żalem o tym fakcie pisze w ostatniej pracy poświęconej Oliwie Zygmunt Iwicki, podkreślając, iż spuścizna

¹⁷ R. Frydrychowicz, *Geschichte der Cistercienserabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmäler*, Duesseldorf 1907.

¹⁸ D. A. Dekański, *Toruń i Gdańsk*, 239; tenże, *Polskie środowisko*, s. 133.

¹⁹ Zob. A. Nadolny, *Pelpliński krąg historyczny*, w: *Dzieje historiografii Pomorza Gdańskiego i Prus Wschodnich 1920-1939 (1944)*. (Kierunki, ośrodki, najwybitniejsi przedstawiciele), Materiały sesji w Toruniu 15-16 XI 1991 r., red. A. Tomczak, Toruń 1992, s. 40; J. Jellonek, *Gospodarka w dobrach cystersów pelplińskich od połowy XVII wieku do roku 1823*, promotor prof. dr hab. A. Groth, Gdańsk 2002, praca doktorska obroniona w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego 15 II 2002 r.; P. Skubiszewski, *Architektura opactwa cysterskiego w Pelplinie*, „Studia Pomorskie” 1 (1957), s. 24-100; zob. też uwagi K. Bruskiego, A. Kiecznego (*Pogódki- Pelplin*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae* (dalej cyt.: MCP), t. 2: *Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej* (dalej cyt.: t.2), red. A. M. Wyrwa – J. Strzelczyk – K. Kaczmarek, Poznań 1999, passim.

²⁰ Wykaz ośrodków i instytucji objętych kwerendą archiwalną i biblioteczną A. Lubomskiego zestawił Z. Iwicki, *Lubomski*, s. 88.

²¹ Przy ulicy Leona Wyczółkowskiego 63. Zob. Z. Iwicki, *Święta Oliwia z Anagni. Wprowadzenie jej kultu w Oliwie*, Pelplin 2014, s. 58-59.

ta miała być przekazana na makulaturę, a on sam *uchronił od zniszczenia manuskrypty i artykuły autorstwa ks. A. Lubomskiego, parę starodruków, książki dotyczące opactwa i katedry w Oliwie*²².

Na dorobek Aleksandra Lubomskiego, jak to podkreślaliśmy, składają się liczne rękopisy, które przechowywane są w zasobach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk, Biblioteki Instytutu Sztuki w Poznaniu, a także Archiwum Kurii Metropolitarnej w Gdańsku oraz cysterskich opactw w Mogile i Szczyrzycu²³. Od tej też spuścizny rozpoczniemy prezentację wkładu Lubomskiego w historiografię opactwa cysterskiego w Oliwie. Zapiski księdza Lubomskiego powstawały w różnych okresach działalności naukowej badacza i na dzisiaj nie sposób dookreślić precyzyjnie czasu powstawania poszczególnych tekstów. W zasobie Archiwum Kurii Metropolitarnej w Gdańsku znajduje się 5 rękopisów Lubomskiego ważnych dla badań Oliwy. Składają się na nie 4 teksty dotyczące szeroko pojętej problematyki nekropoli oliwskiej. Jeden rękopis traktuje o zagadnieniach epitafiów²⁴, zaś trzy pozostałe omawiają płyty i napisy nagrobne znajdujące się w Oliwie²⁵. Uzupełnieniem tego dorobku jest tekst poświęcony zagadnieniom zasobu archiwalnego znajdującego się za czasów badacza (około 1937 r.) w parafii oliwskiej²⁶.

Wkład intelektualny Lubomskiego w program badań płyt nagrobnych, który prowadził jako osoba zajmująca się ich inwentaryzacją w 1932 r. jest nie do przecenienia. Część bowiem płyt znajdujących się w krużgankach byłego opactwa, a było ich 25, miała w większości zatarte napisy²⁷. Dalsze prace prowadzone jesienią 1940 r. doprowadziły do kolejnych odkryć. Znalaziono wówczas płyty dotyczące 5 braci konwersów, którzy zmarli w Oliwie w latach 1653-1654²⁸. Jednocześnie do zasług badacza należy zapisać fakt, iż badając zagadnienia związane z szeroko rozumianą problematyką pochówków w opactwie oliwskim nie można obyć się bez korzystania z dorobku rękopiśmiennego dotyczącego czy to samych płyt nagrobnych i ich położenia na terenie byłego klasztoru, czy stanu zachowania napisów zamieszczonych

²² *Ibidem*, s. 58. Autor wymienia m.in. *Die Mönche von Oliva*, stwierdzając, iż zabezpieczył kilka egzemplarzy dzieła, podobnie jak *Annales Monasterii Olivensis* oraz mówi o siedmiu rocznikach tygodnika diecezjalnego „Katholisches Sonntagsblatt für das Bistum Danzig”, a także mapach Oliwy i fotografiach.

²³ Zob. Z. Iwicki, *Oliwa wczoraj i dziś. Przewodnik po zabytkach katedry i byłego klasztoru*, Gdańsk 2001, s. 5. Należy tu podkreślić, że rękopisy A. Lubomskiego przechowywane w zasobach Biblioteki Instytutu Sztuki w Poznaniu i archiwach kościelnych są kserokopiami egzemplarzy z Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk.

²⁴ A. Lubomski, *Epitaphien*, mps. w Archiwum Kurii Metropolitarnej w Gdańsku, sygn. II KB, 237, ab III.

²⁵ Idem, *Die Grabschriften Olivas (1930)*, mps. w tamże, sygn. II KB, 237, ab III; idem, *Grabsteine der Aebte*, mps. w *ibidem*, sygn. II KB, 237, ab III; tenże, *Grabsteine in Kreuzgang*, mps. w tamże, sygn. IIKB, 237, ab III. Zob. Z. Iwicki, *Nekropolia*, zob. ind.

²⁶ A. Lubomski, *Urkunden und Quellen kirchlicher Aktenstücke im Besitz des Pfarrarchivs Oliva*, mps. w Archiwum Kurii Metropolitarnej w Gdańsku, b. sygn.

²⁷ Tamże, *Grabsteine*...

²⁸ Szerzej o tym Z. Iwicki, *Konwent oliwski (1186-1831). Leksykon biograficzny i nie tylko*, współpraca M. Babnis, Gdańsk-Pelplin 2010, s. 20-21.

na nich, czemu dały wyraz badania ostatnich lat prowadzone przez Z. Iwickiego²⁹.

W zasobie Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk znajduje się dalszych 16 tekstów rękopiśmiennych autorstwa Aleksandra Lubomskiego, cennych z punktu widzenia badań Oliwy, a niestety niezwykle rzadko wykorzystywanych w pracach dotyczących szarych mnichów. Spuściznę tą można podzielić na kilka grup tematycznych. Ów podział, który pragniemy tu przedstawić, należy traktować czysto roboczo, ale może on pomóc w zrozumieniu zainteresowań badacza. Opracowania te można podzielić na: 1) dotyczące szeroko rozumianych zagadnień architektury i sztuki oliwskiej, 2) szeroko rozumianej problematyki kultury intelektualnej cystersów pomorskich, 3) propozycji samego konwentu i osób związanych z opactwem.

W pierwszej grupie zagadnień należałoby zwrócić uwagę na obszerny tekst traktujący o ołtarzach oliwskich³⁰, obrazach znajdujących się w kościele cysterskim (dzisiejsza katedra oliwska)³¹, paramentach liturgicznych będących w posiadaniu mnichów³², pracach wykonanych z marmuru i piaskowca³³, kończąc na studium poświęconemu wizerunkowi kaplicy 5 ran, zwanej także kaplicą św. Jana Nepomucena, lub też Chrzcielną czy Konopackich, a której budowa przypadła na lata 1610-1612 (1745)³⁴. Odbudowie opactwa zniszczonego wskutek ataku gdańskich wojsk najemnych z lutego 1577 r. odrestaurowanego w okresie 1578-1583 i w dalszych etapach aż do 1616 r. poświęcony został inny tekst Lubomskiego³⁵. Problematyce prac budowlanych na terenie opactwa poświęcony został także przyczynek dotyczący 1734 r.³⁶

Badacza interesowały także zagadnienia kultury intelektualnej opactwa oliwskiego. Z tej problematyki zachowały się trzy teksty. Pierwszy dotyczy biblioteki klasztornej i nosi tytuł *Die Bibliothek Olivas*³⁷ i powiązana z tym problematyka drukarni funkcjonującej na terenie Oliwy³⁸. Należy w tym miejscu podkreślić, iż opracowanie Lubomskiego dotyczące biblioteki oliwskiej było prekursorskie i na długo wyprzedziło badania nad tym zagadnieniem w historiografii polskiej. Dopiero bo-

²⁹ Tamże, zob. ind.; tenże, *Nekropolia*, zob. ind.

³⁰ A. Lubomski, *Die Altäre*, mps. w Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk (dalej cyt.: BGPAN), sygn. Ms 5864, cz. 1, s. 35-73. Opis ołtarzy oliwskich ukazał ostatnio Z. Iwicki, *Oliwa wczoraj i dziś*, w różnych miejscach opracowania (tu dalsze prace autora).

³¹ A. Lubomski, *Bilder in der Kirche*, mps. w BGPAN, sygn. Ms 5864, cz. 1, s. 152-158. Tekst Lubomskiego był wszechstronnie wykorzystywany w wielu publikacjach Z. Iwickiego.

³² A. Lubomski, *Über die Paramente des Klosters*, mps. w BGPAN, sygn. Ms 5864, cz. 1, s. 94-98.

³³ Idem, *Marmor und Sandsteinerbeiten*, mps. tamże, sygn. Ms 5864, cz. 1, s. 178-181.

³⁴ Idem, *Die heutige Taufkapelle (Fünfwundenkapelle)*, mps. w tamże, sygn. Ms 5864, cz. 1, s. 3-7. O kaplicy tej ostatnio obszernie Z. Iwicki, *Oliwa wczoraj i dziś*, s. 31-35; tenże, *Nekropolia*, zob. ind.

³⁵ A. Lubomski, *Olivas Aufbau nach 1577-1616*, mps. w BGPAN, sygn. Ms 5864, cz. 5, s. 73-88. O zniszczeniach Oliwy i jej odbudowy zob. Z. Iwicki, *Oliwa wczoraj i dziś*, s. 8. Szerszy kontekst omawia M. Bogucka, *Zatarg z Batorym- stosunek Gdańska do planów bałtyckich Zygmunta III*, w: *Historia Gdańska*, t. 2: 1454-1655, red. E. Cieślak, Gdańsk 1982, s. 579 nn.

³⁶ A. Lubomski, *Bau des Klosters seit 1734*, mps. w BGPAN, sygn. Ms 5864, cz. 5, s. 16-35.

³⁷ Idem, *Die Bibliothek Olivas*, mps. w tamże, sygn. AKC 6/71, s. 190-202.

³⁸ Idem, *Die Drukerei in Oliva*, mps. w tamże, sygn. 3169/IV, cz. 1, s. 197-200.

wiem od lat siedemdziesiątych XX w. możemy mówić o zainteresowaniu się powyższą problematyką, przede wszystkim za sprawą Kazimierza Dąbrowskiego, który w pracy *Opactwo cysterskie w Oliwie od XII do XVI wieku*³⁹ scharakteryzował księgozbiór opactwa. Uwagi poczynione jednak przez badacza miały charakter bardzo ogólny nie zgłębiający problemu. Dopiero jednak na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych za sprawą Grażyny Romanowskiej podjęto starania opracowania całości dziejów oliwskiego księgozbioru⁴⁰. Sumarycznie zagadnienie to podsumowali Rafał Witkowski⁴¹ oraz piszący te słowa⁴². Na podkreślenie zasługuje fakt, iż wszystkie studia nad księgozbiorem oliwskim nie obyły się bez wykorzystywania Lubomskiego w tym zakresie i to one były punktem wyjścia do wszelkich rozważań na ten temat.

Koresponduje z tym zagadnienie prozopografii oliwskiej. Jeden z rękopisów badacza dotyczy bowiem wykształcenia mnichów oliwskiego konwentu⁴³. Problematyka ta została w ostatnim okresie znakomicie uzupełniona, czy raczej wnioski historyka dopełnione za sprawą badań szczególnie Krzysztofa Kaczmarka⁴⁴ i Zygmunta Iwickiego⁴⁵. Zagadnień ściśle związanych z prozografią oliwską dotyczą dwa teksty, obszerny poświęcony przeorom konwentu⁴⁶, którego przydatność do badań prozopograficznych potwierdziły szczegółowe studia K. Dąbrowskiego⁴⁷, P. Olińskiego⁴⁸ i Z. Iwickiego⁴⁹ a także D. A. Dekańskiego⁵⁰. Zdecydowanie skromniejszy

³⁹ K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975, s. 178-184.

⁴⁰ G. Romanowska, *Biblioteka klasztoru cystersów w Oliwie (1186-1831)*, mps. pracy magisterskiej wykonanej na seminarium prof. dr. hab. Z. Nowaka w latach 1989-1991 w Zakładzie Nauki o Książce Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1991, w zbiorach autora.

⁴¹ R. Witkowski, *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*, w: MCP, t. 1: *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. M. Wyrwa – J. Strzelczyk – K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 165-166.

⁴² D. A. Dekański, L. Wetesko, Oliwa, w: tamże, t. 2, passim (tu szczegółowa literatura przedmiotu); D. A. Dekański, *Kilka uwag o życiu intelektualnym cystersów oliwskich w średniowieczu*, w: *Ingenio et humanitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich dedykowane Ojcu Opатовi dr. Eustachemu Gerardowi Kocikowi OCist*, red. A. Wyrwa, Poznań-Katowice-Wąchock 2007, s. 279-294 (tu dalsza literatura przedmiotu).

⁴³ A. Lubomski, *Wissenschaftliche Ausbildung der Olivaer Mönche*, mps. w BGPAN, sygn. Akc 6/71, s. 1-12.

⁴⁴ K. Kaczmarek, *Studia uniwersyteckie cystersów z ziem polskich w okresie średniowiecza*, Poznań 2002.

⁴⁵ Z. Iwicki, *Konwent oliwski*, zob. ind.; tenże, *Nekropolia*, zob. ind. W opracowaniach tych dalsza literatura przedmiotu.

⁴⁶ A. Lubomski, *Die Prioren Olivas*, mps. w BGPAN, sygn. Ms 5864, cz.2, s. 69-163.

⁴⁷ K. Dąbrowski, *dz. cyt.*, s. 45, 50-60.

⁴⁸ P. Oliński, *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Toruń 1997, zob. ind.

⁴⁹ Z. Iwicki, *Konwent oliwski*, zob. ind.

⁵⁰ *Spisy członków konwentów zakonnych z Pomorza Gdańskiego do roku 1309*, oprac. D. A. Dekański, Gdańsk [1994], s. 54-55, 57, 68; tenże, *Badania prozopograficzne*, s. 266, 265-267, 273-274, 276.

tekst badacz poświęcił nowicjuszom oliwskim⁵¹. Aleksander Lubomski nie pomijał w swoich niepublikowanych studiach także kwestii dotyczących osób związanych z opactwem i działających na rzecz konwentu. Problemowi temu poświęcił trzy teksty⁵², wykorzystane znakomicie przez Zygmunta Iwickiego. Całość spuścizny rękopiśmiennej badacza można zamknąć niewielkim studium *Der 60-jährige Krieg*⁵³.

Zakończenie

Zwrócenie uwagi na rozwój historiografii cysterskiej ziem polskich pozwala dostrzec w tym zakresie wymowną rolę ks. Aleksandra Lubomskiego. Do tej pory znaczenie tego uczonego dla dziejów historiografii gdańskiej I poł. XX w. nie doczekało się jeszcze należnego mu uznania. Zaprezentowane studium pokazuje, jak wielka jest spuścizna rękopiśmienna Aleksandra Lubomskiego i jak znacząca dla badań nad dziejami opactwa oliwskiego.

Niniejsza publikacja jest pierwszą częścią opracowania źródłowego, którego celem będzie: 1) ukazanie dorobku Aleksandra Lubomskiego dotyczącego dziejów opactwa oliwskiego, wydane przez autora drukiem, a odnoszącego się do zagadnień prozopografii klasztornej; 2) opracowanie materiałów dotyczące powyższej problematyki; 3) zaprezentowanie monografii badacza, w której scharakteryzowane zostaną jego skomplikowane losy i opisany wkład badawczy historyka w rozwój historiografii oliwskiego konwentu.

---

⁵¹ A. Lubomski, *Die Laienbrüder Olivas*, mps. w BGPAN, sygn. Ms 5864, cz. 2, s. 185-206. W tej sprawie szerzej Z. Iwicki, *Nekropolia*, s. 91-95.

⁵² A. Lubomski, *Weltliche Beamte Olivas*, mps. w BGPAN, sygn. Ms 5864, cz. 2, s. 232-237; tenże, „*Benefactores*” *des Klosters Oliva*, tamże, sygn. Ms 5864, cz. 2, s. 213-222; tenże, *Die Donati*, tamże, sygn. Ms 5864, cz. 2, 207-209. W tej sprawie zob. Z. Iwicki, *Nekropolia*, s. 73-79.

⁵³ A. Lubomski, *Der 60-jährige Krieg*, mps. w BGPAN, sygn. Ms 5864, cz. 2, s. 1-19.

Literatura

- Andrzejewski, M., *Gdańsk- niemiecki i polski ośrodek nauki historycznej*, w: *Dzieje historiografii Pomorza Gdańskiego i Prus Wschodnich 1920-1939 (1944) (Kierunki, ośrodki, najwybitniejsi przedstawiciele)*, Materiały sesji w Toruniu 15-16 XI 1991, red. A. Tomczak, Toruń 1992.
- Bogdanowicz, A., *Karol Maria Splett, biskup gdański*, Gdańsk 1995.
- Bogucka, M., *Zatarg z Batorym - stosunek Gdańska do planów bałtyckich Zygmunta III*, w: *Historia Gdańska*, t. 2: *1454-1655*, red. E. Cieślak, Gdańsk 1982.
- Borzyszkowski, J., *Kaszubsko-pomorscy duszpasterze - współtwórcy dziejów regionu*, Gdańsk-Pelplin 2002.
- Borzyszkowski, J., *Z dziejów Kościoła katolickiego na Kaszubach i Pomorzu w XIX i XX wieku*, Gdańsk – Pelplin 2000.
- Bruski, K. – Konieczny, A., *Pogódki-Pelplin, w: Monasticon Cisterciense Poloniae, t. 2: Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, red. A.M. Wyrwa — J. Strzelczyk – K. Kaczmarek, Poznań 1999.
- Dąbrowski, K., *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975.
- Dekański, D.A., *Gdańsk jako ośrodek niemieckiej nauki historycznej w XIX i pierwszym dwudziestoleciu XX wieku*, w: *Dzieje historiografii Prus Wschodnich i Zachodnich do 1920 roku. Kierunki, ośrodki, najwybitniejsi przedstawiciele*, Materiały sesji w Toruniu 15-16 IV 1988 r., red. J. Serczyk – A. Tomczak, Toruń 1989, s. 133-162.
- Dekański, D.A., *Kilka uwag o życiu intelektualnym cystersów oliwskich w średniowieczu*, w: *Ingenio et humanitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich dedykowane Ojcu Opatowi dr. Eustachemu Gerardowi Kocikowi OCist*, red. A. Wyrwa, Poznań-Katowice – Wąchock 2007.
- Dekański, D.A., *Polskie środowisko toruńsko-pelplińskich mediewistów XIX i początku XX wieku. Najwybitniejsi przedstawiciele – kierunki badań – ośrodek naukowy*, Gdańsk 2009.
- Dekański, D.A., *Toruń i Gdańsk – ośrodki badań nad cystersami Pomorza Gdańskiego i Kujaw okresu średniowiecza*, „*Nasza Przeszłość*” (Cystersi na Kujawach i na Pomorzu) 96 (2001).
- Dekański, D.A., *W sprawie badań ośrodków toruńskiego i gdańskiego nad problematyką cysterską. W odpowiedzi B. Śliwińskiemu*, „*Nasza Przeszłość*” 98 (2002).
- Frydrychowicz, R., *Geschichte der Cistercienserabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmueler*, Duesseldorf 1907.
- Iwicki, Z., *Lubomski Aleksander Jan (1893-1986), ks. katol., kanclerz kurii bpiej gd. (od 1 IV 1939 do 1945) i chełm. (od 5 XII 1939 do 1945)*, red., *historyk regionalny oraz największy znawca dziejów i zabytków Oliwy*, w: *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3 (L-P), red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 87-88.
- Iwicki, Z., *Lubomski Aleksander Jan (20 III 1893 Gdańsk- 15 II 1968 Fischbach)*, w: *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, M. Gliński, J. Górski, Gdańsk 2012, 586.
- Iwicki, Z., *Konwent oliwski (1186-1831). Leksykon biograficzny i nie tylko*, współpraca M. Babnis, Gdańsk-Pelplin 2010.
- Iwicki, Z., *Ks. Aleksander Lubomski (1893-1969)*, „*Głos Katolicki*” (wyd. w Paryżu), 48/16 (1974), s. 9-10.
- Iwicki, Z., *Ks. Aleksander Lubomski (1893-1968). Wielki miłośnik Gdańska, największy znawca Oliwy*, „*Tytuł*” 13/1 (1993), s. 203-205.
- Iwicki, *Oliwa wczoraj i dziś. Przewodnik po zabytkach katedry i byłego klasztoru*, Gdańsk 2001.
- Iwicki, Z., *Święta Oliwia z Anagni. Wprowadzenie jej kultu w Oliwie*, Pelplin 2014.
- Jązdżewski, L., *Przeszłość obecnych obszarów archidiecezji gdańskiej*, t. 1: *Średniowiecze*, Pelplin 2014.
- Jellonek, J., *Gospodarka w dobrach cystersów pelplińskich od połowy XVII wieku do roku 1823*, promotor prof. dr hab. A. Groth, Gdańsk 2002, praca doktorska obroniona w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego 15 II 2002.

- Kaczmarek, K., *Studia uniwersyteckie cystersów z ziem polskich w okresie średniowiecza*, Poznań 2002.
- Kromer, A., *Wystrój heraldyczny archikatedry i dawnego klasztoru cysterskiego w Gdańsku-Oliwie*, praca doktorska napisana w Instytucie Historii UG pod opieką naukową B. Śliwińskiego, Gdańsk 2016, obroniona 8 IV 2016 r.
- Lubuda, G., *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. 1: *Czasy średniowiecza*, Gdańsk 2006.
- Mross, H., *Lubomski Aleksander Jan (1893-1968)*, w: tenże, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995, s. 177-178.
- Nadolny, A., *Pelpliński krąg historyczny*, w: *Dzieje historiografii Pomorza Gdańskiego i Prus Wschodnich 1920-1939 (1944) (Kierunki, ośrodki, najwybitniejsi przedstawiciele)*, Materiały sesji w Toruniu 15-16 XI 1991 r., red. A. Tomczak, Toruń 1992.
- Oliński, P., *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Toruń 1997.
- Pelczar, M., *Nauka i kultura w Gdańsku*, w: *Gdańsk. Jego dzieje i kultura*, Warszawa 1969.
- Powierski, J., *Uwagi o wynikach badań nad dziejami Pomorza Gdańskiego w średniowieczu, ze szczególnym uwzględnieniem osiągnięć ostatniego ćwierćwiecza i potrzeb badawczych, cz. 1*, „Rocznik Gdański” 50/1 (1990), s. 63-83.
- Raina, P., *Karol Maria Splett. Biskup gdański na ławie oskarżonych*, Warszawa 1994.
- Romanowska, G., *Biblioteka klasztoru cystersów w Oliwie (1186-1831)*, mps. pracy magisterskiej wykonanej na seminarium prof. dr. hab. Z. Nowaka w latach 1989-1991 w Zakładzie Nauki o Książce Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1991.
- Skubiszewski, P., *Architektura opactwa cysterskiego w Pelplinie*, „Studia Pomorskie” 1 (1957), s. 24-100.
- Spisy członków konwentów zakonnych z Pomorza Gdańskiego do roku 1309*, oprac. D. A. Dekąński, Gdańsk [1994].
- Szulist, W., *Historiografia diecezji gdańskiej*, „Studia Gdańskie” 4 (1980), s. 223-245.
- Szulist, W., *Materiały do historiografii kościelnej północnej części Pomorza Nadwiślańskiego 1976-1980*, „Studia Gdańskie” 9 (1993), s. 191-212.
- Szulist, W., *Przeszłość dziejów obszarów diecezji pelplińskiej 1920-1939*, Pelplin 2009.
- Szulist, W., *Zarys kościelnej przeszłości północnej części Pomorza Nadwiślańskiego do 1308 roku*, „Jantarowe Szlaki” 1 (1992), s. 8-14.
- Śliwiński, B., *W odpowiedzi D. Dekąskiemu*, „Nasza Przeszłość” 98 (2002).
- Śliwiński, B., *W sprawie badań ośrodków toruńskiego i gdańskiego nad problematyką cystersów na Pomorzu Gdańskim i na Kujawach*, „Nasza Przeszłość” 98 (2002).
- Witkowski, R., *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa – J. Strzelczyk – K. Kaczmarek, Poznań 1999.

Alexander Lubomski – Researcher of the History of the Cistercian Abbey in Oliwa. On the Margins of the Development of Historiography of the Gray Monks of Gdansk Pomerania. Part 1.

Summary: The publication tries to present the figure of a forgotten, or rather forgotten by historiography, researcher of the history and culture of the Cistercian Abbey in Oliwa. It is to be an element of a biography of the historian and an element of a source publication that is to make available to a broader community of researchers A. Lubomski's manuscripts on Oliwa Abbey, which is very rarely explored by historians, especially those of the younger generation.

We show the figure of the historian and his manuscripts on the background of Polish historiography of the second half of 20th century, drawing attention of the reader to its deficiencies in terms of its perception of less known historians who, however, put all their hearts and talents to introducing the history and culture of Oliwa.

Keywords: Lubomski Aleksander, biography, historiography, Cistercians, Oliwa.